

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1960

Handtaget på en hyvel, som tillhört en norsk bygdekonstnär, träsnidaren och målaren Iver Gundersen Övstrud, född i Numedal år 1711 och död på samma ort år 1775. Se sid. 290.

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagsbilden återger C. F. von Bredas porträtt av greve Gustaf Trolle-Bonde, målat i London 1794—95.
Tillhör greve Fredrik Ulf Bonde, Teleborg.
Se Brita Stjernswärds uppsats *Från Gustaf Bondes "grand tour" i denna årsbok.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1960
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

BRUKSPATRONENS FINVÅNING

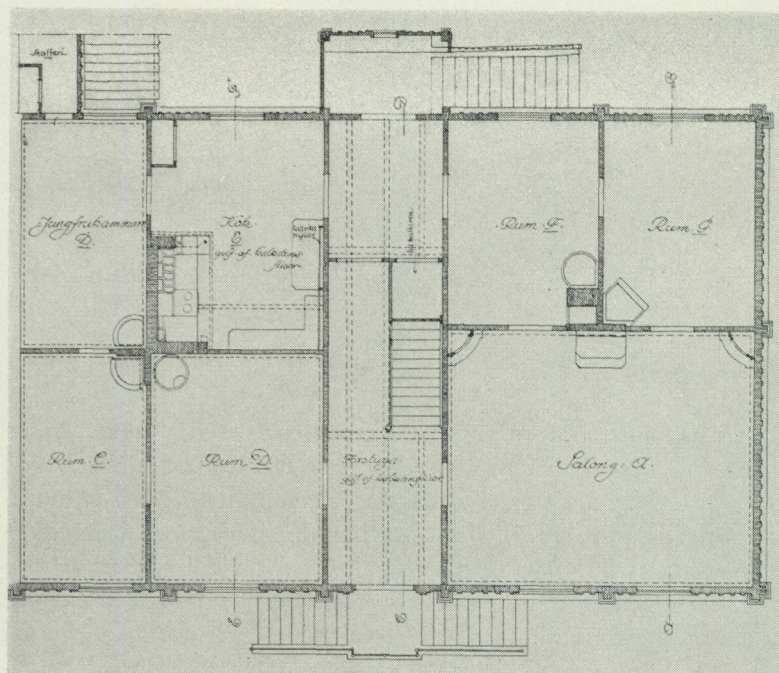
Restaureringen av Skottsbergsska gården i Karlshamn

av Bengt Bengtsson

Brukspatronen, garveriägaren, skeppsredaren och handelsmannen Olof Olsson i Karlshamn lät efter den stora branden 1763 bygga en stor handelsgård i stället för en totalt förstörd gårdsanläggning. Som ägare till det efter honom själv uppkallade Olofströms bruk hade han stora möjligheter att vid byggnadsarbetet hålla en synnerligen hög kvalitet, både beträffande material och arbetskraft. Boningshuset vid Drottninggatan vittnar redan till det yttre om gedigenhet och smak. Längorna kring den stora gårdsplanen — om också enkla till utförandet — har under snart två sekel knappast tarvat några omändringar. Och i det inre har kraven på hantverksmässigt hög kvalitet och ändamålsenligt utförande tillgodosetts på ett även för 1700-talet tämligen sällsynt sätt.

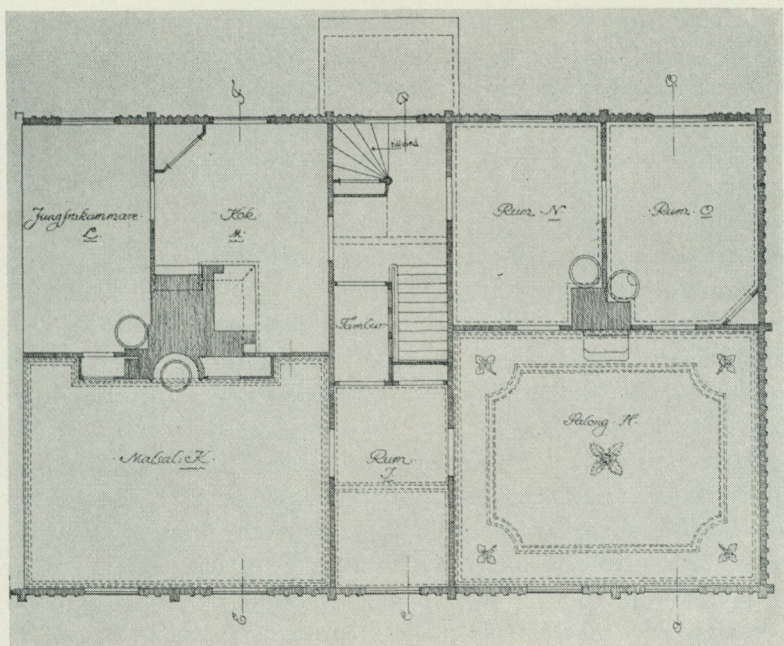
När brukspatronen Olof Olsson d. ä. år 1804 avled, efterlämnade han till sin son med samma namn en gårdsanläggning, där boningshusets inredning till stora delar behållits oförändrad sedan 1766 — då huset stod färdigt — men i viss mån fått ny dräkt omkring 1790 i samband med en omgestaltning av övre våningen. Det vill synas, som om inredningen — som är ämnet för denna lilla redogörelse — stått orörd långt fram på 1800-talet och i några av rummen blivit övertapetserad först efter seklets mitt. Orsaken till att gården som helhet och även detaljerna i boningshusets inredning blivit så väl bevarade, ligger till stor del däri,

År 1946 utgavs i serien Nordiska museets handlingar boken Skottsbergsska gården i Karlshamn, där gården skildrades i det tillstånd, den hade före restaureringen. Intresserade hänvisas till detta större arbete.

Plan av bottenvåningen. Fröken Ljunggrens lägenhet bestod av salongen A, rummen F och G samt köket E. De tre övriga rummen i söder (här till vänster) har nu inretts till vaktmästarebostad.

att fastigheten under sin tillvaro haft relativt få ägare. Olof Olsson d. y. dog 1826, och fem år därefter övertogs såväl gården som handelsrörelsen av handlanden Adolf Johan Skottsberg (1792—1879), vilken förut tjänat som bodbetjänt hos Olsson d. y. Skottsbergs dotter Marie Sophie (1829—1917) gifte sig med sin faders bodbiträde Pehr August Ljunggren (1821—1867). Efter Ljunggrens död drevs handelsboden av främmande köpmän, men gården ägdes fortfarande av familjen. Den sista privata ägaren, fröken Hanna Ljunggren, överlät 1927 gården till "Stiftelsen för Skottsbergiska gårdens i Karlshamn bevarande". Gården kan sålunda sägas ha varit i två familjers ägo, vilka var på sitt sätt bevarat de värdefulla interiörerna.

Plan av övre våningen. Matsalen K kallas här södra salen och salongen H norra salen. Mellan dessa båda ligger "mellanrummet" eller kallrummet (J), vars ursprungliga vägg åt väster är utmärkt med punkterade linjer.

När ovannämnda stiftelse övertog förvaltningen av gården, innehades handelsrörelsen av köpmannen Wiktor Mattsson, som också bebodde övre våningen i boningshuset, medan fröken Hanna Ljunggren förfogade över de tre rummen i nedre våningens norra del samt det stora köket, likaså i nedre våningen. Efter fröken Ljunggrens död 1941 beslöts — ehuru detta inte uttryckligen bestämts i stiftelsens stadgar — att hennes bostad för framtiden skulle bevaras i det skick den hade under hennes livstid. De tre rummen i södra delen av nedre våningen hade sedan länge varit uthyrda som kontor.

Handelsrörelsen upphörde 1945, och stiftelsen bestämde sig för att tills vidare icke hyra ut handelsboden. Efter det att dess siste

innehavare avlidit, uthyrdes övre våningen, men vid 1950-talets början beslöts, att hyresgästerna skulle uppsägas och gården i sin helhet undergå en då starkt behövlig konservering.

Början gjordes med taken, som bestod av tegel på öppen läkt. Takpannorna låg lösa på läkten men var sammanfogade med kalkbruk. Underhållet av dessa ålderdomliga tak blev alltmera kostsamt och besvärligt, och man beslöt att förse samtliga tak med underslagen panel, vilket skedde under loppet av år 1955. Nästa steg blev en grundlig reparation av alla smärre skador på byggnadernas exteriör, varefter boningshusets alla fönster åt gatan utbyttes mot nya, vilka kopierades efter gårdssidans smårutade fönster — det finns belägg på att samtliga fönster ursprungligen haft sådana.

Efter yttermålning av alla byggnader kom så turen till boningshusets interiörer. Det skulle vara frestande att här ge en redogörelse för gången av de undersökningar, som företogs sedan hyresgästerna i övre våningen avflyttat, och för de glädjande upptäckter som gjordes, så snart man med skrapkniv eller färgborttagningsmedel sökte kunskap om ursprunglig målning eller äldre väggbeklädnader. I korthet kan sägas, att man fann Olof Olsson d. y:s representationsvåning på övre botten så väl bevarad, att den i sin helhet skulle ha kunnat rekonstrueras. I vissa fall kunde konserveringsarbetena inskränkas till ett minimum. Innan jag övergår till att i detalj redogöra för de olika rummens dekoration, vill jag ge en skildring av husets disponering under olika perioder.

Olof Olsson d. ä. torde ha använt nedre våningen som bostadsvåning och den övre som representationsvåning, vartill antagligen hörde några gästrum. Här bör anmärkas, att den s. k. södra salen uppstått ur två smärre kamrar. Detta skedde av allt att döma år 1790, i varje fall efter det att Olof Olsson d. ä:s maka Christina avlidit 1789 och senast 1791, då ett brandsyneprotokoll upprättades, enligt vilket sonen företagit vissa förändringar. Till dessa

Skottsbergiska gårdens fasad åt Drottninggatan är målad i gult och vitt med spår av den äldsta färgen som förebild. Stenfoten, liksom den höga fritrappan, är struken med stenkoltstjära.

Övre vestibulen. Dekorationen är här utförd i limfärg. Väggen i fonden tillkom 1790, vilket bl.a. framgår av det stympade väggfältet till höger.

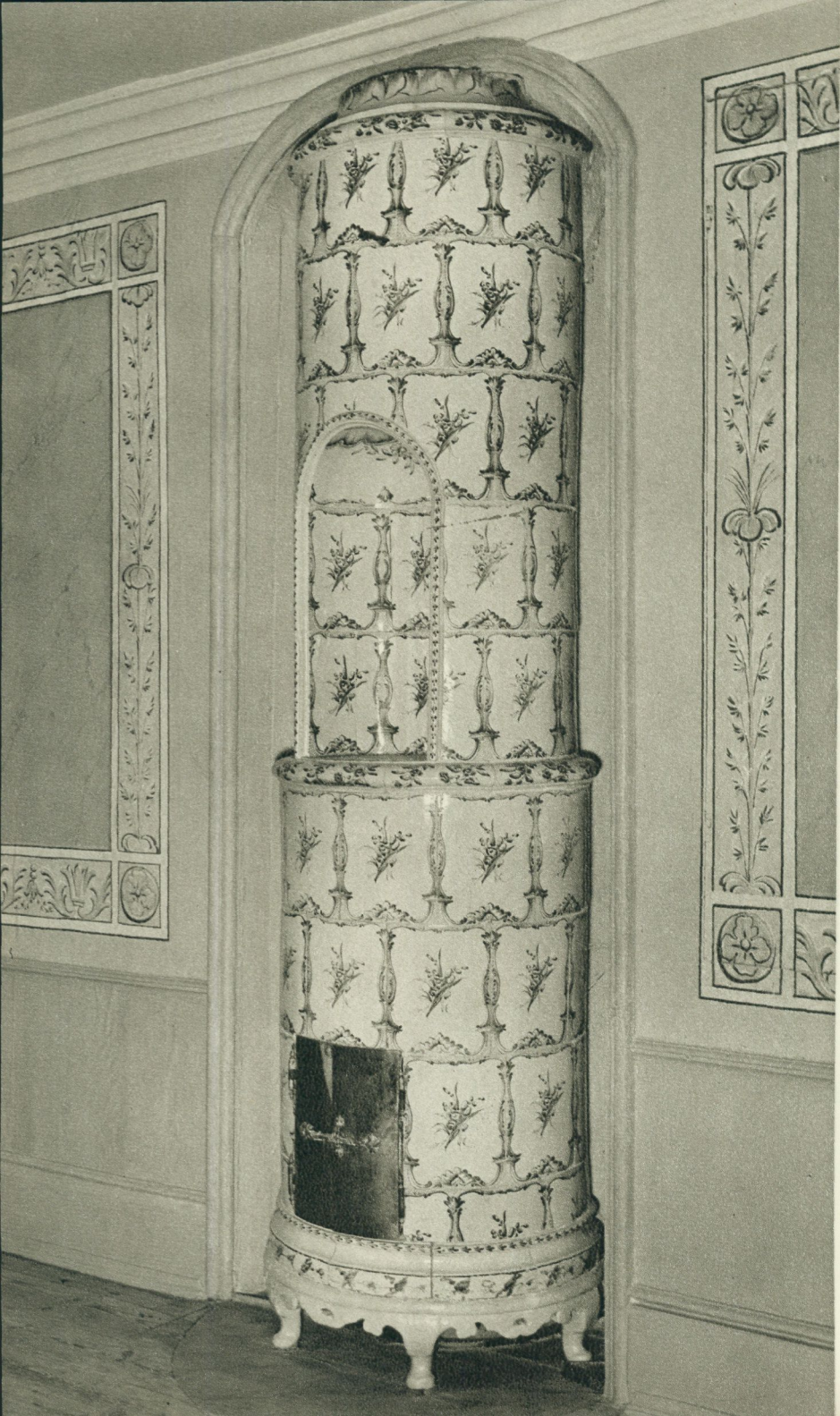
Vestibulens senbarocka dekoration i brunrött, grönt och rosa. Lägg märke till det realistiskt målade fönstret över dörrfodret.

Det nuvarande »mellanrummet» tillkom 1790 genom att en vägg borttogs.
T.h. den ursprungliga målningen med Pomona i överstycket.

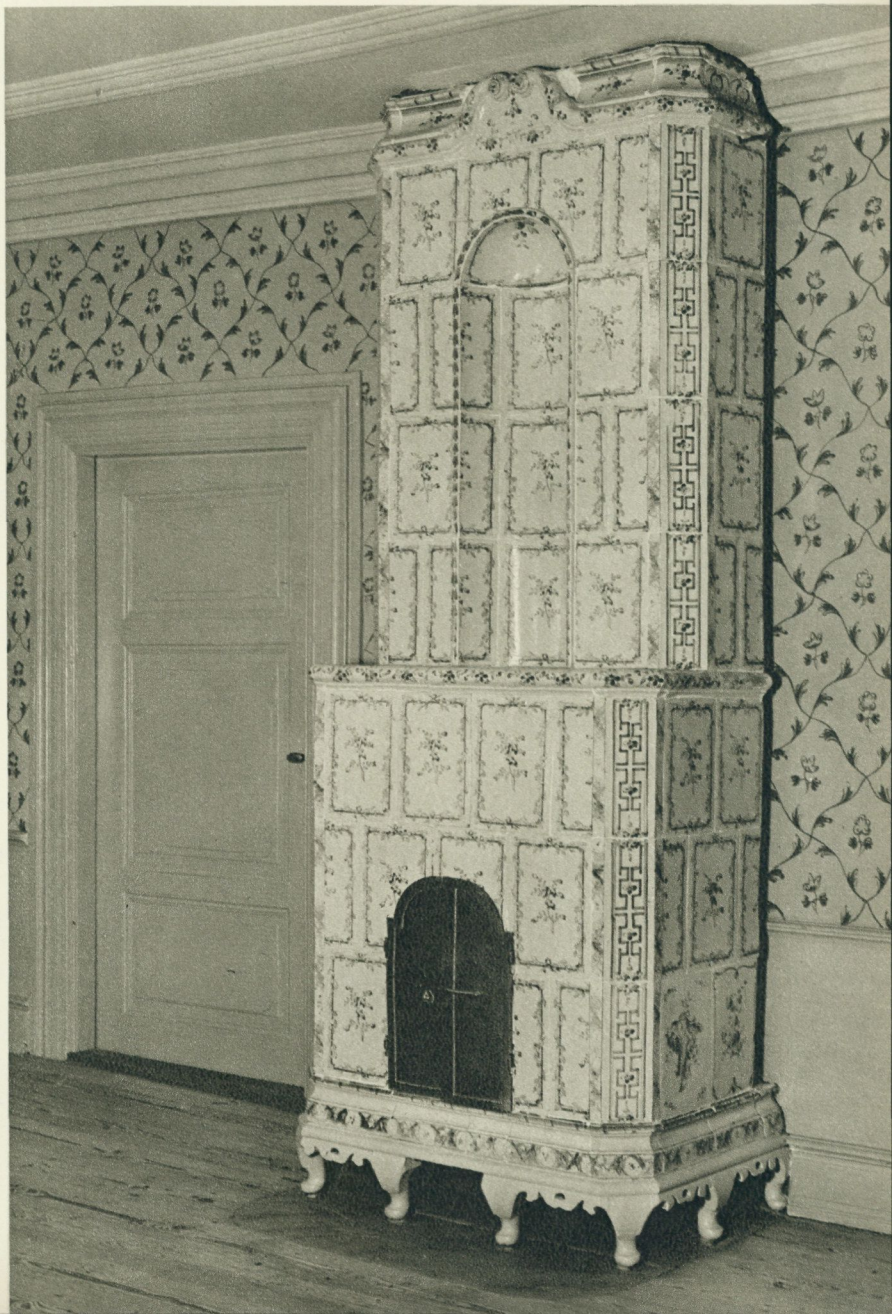

»Gula kammaren». Denna typiskt gustavianska dekoration — målad med oljefärg på papper — tillkom 1790.

Södra salen tillkom 1790 genom sammanslagning av två kammare. Dekorationen består av blåa fält, omgivna av bårder i rosa, svart och vitt.

Norra salen med en rekonstruerad tapet i blått och grått mot rosa botten.

hörde också flyttningen av en vägg, som från början avgränsat den övre vestibulen från ett mindre kallrum i husets mitt. Denna vägg flyttades österut, alltså inåt huset, varigenom "kallrummet" utökades och blev ett förbindelserum mellan den norra och den genom sammanslagning av två kamrar nybildade södra salen (se den här återgivna planen).

Det har inte varit möjligt att i detalj få utrett, hur rummen från 1766 fram till 1790 varit dekorerade, men undersökningen visade att Olof Olsson d. ä. inte sparat några kostnader eller omsorger. Den vackra uppsättningen av kakelugnar är ett väl synligt, talande bevis härför, lås och beslag samt snickerier likaså. Liksom byggnaden i sin exteriör vittnar om en blandning av senbarock och rokoko, vilar också innerdekorationen på samma stilmässiga förutsättningar.

Redan när man passerat den gröna ingångsdörren med dess kraftiga rokokosniderier, möts man av barocken. Under en någon gång på 1800-talet i oljefärg utförd marmorering i gult och brunt framtog en ståtlig pilasterdekoration, där oxblodsroött, brunt, grönt och rosa var de dominerande färgerna. Pilastrarna hade målats som stående på en hög marmorsockel och de begränsar stora fält i rosa, där festongbärande lejonmasker utmärker centrum. Över de fyra dörrarna i vestibulen ses överstycken, målningar föreställande Vulcanus i sin smedja, Neptunus bland sina uppvaktande tritoner, Mercurius med stav och bevingade sandaler samt till sist en trana, som i sin ena fot håller ett klot. Symboliken är inte alldeles klar. Man vill gissa, att de fyra elementen avses, men tranans klot som jorden synes i så fall långsökt.

Målaren har haft en viss förkärlek för trompe-l'œil. Över dörrfodret, som omsluter ett långsmalt fönster, har han målat ett extra fönster på bjälkväggen, och han har ökat illusionen genom att på en av rutorna avbilda en liten samling insekter. Och granskar man dekorationen närmare, skall man här och var finna

Handelsbodens kalkstensgolv fanns till en del kvar under senare trägolv och kunde rekonstrueras. Träinredningen är helt bevarad från 1766 och den ursprungliga målningen är framtagen. Den på vinden påträffade "boddraken" är uppsatt på sin gamla plats.

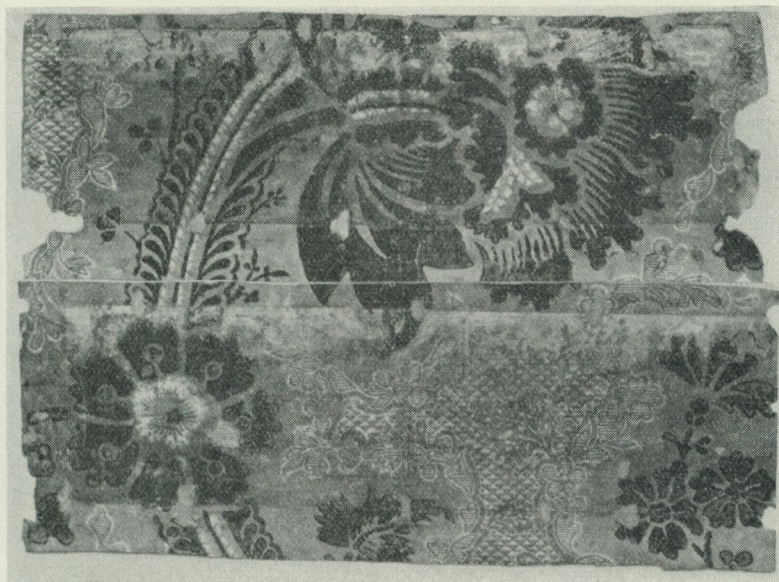
en fluga eller stekel, som — med skuggan kastad mot den rosa bakgrunden — synes ha slagit sig till ro ett ögonblick på väggen.

De fyra dörrarna i nedre vestibulen, liksom de båda ytterdörrarnas insidor, är målade brunröda, imiterande mahogny. Detta är märkligt vid denna tid och synes tyda på engelskt inflytande. Vi vet, att mahogny och valnöt på sina håll använts som material i påkostade inredningar, men att ädla träslag imiteras i målning så tidigt är sällsynt. Även i övre våningens dörrar märkes denna imitationslust.

Denna dekoration i nedre vestibulen är utförd i oljefärg och var relativt lätt att tvätta fram i oskadat skick under den täckande marmoreringen. I trappan slutade emellertid oljemålningen i höjd med taket. När den oljemålade marmoreringen försöksvis avlägsnades i övre vestibulen, upptäcktes att en äldre limfärgsmålning så gott som fullständigt avlägsnats, utom på södra väggen, där den till största delen fått bli kvar under en marmorering i limfärg. Det fanns dock överallt tillräckliga fragment bevarade av den ursprungliga dekorationen för att denna helt skulle kunna rekonstrueras. Den utgjorde helt enkelt en fortsättning av nedre våningens dekoration. Ett dörröverstycke över norra dörren kunde dock icke rekonstrueras; fältet fick förbli tomt.

När den brokiga papperstapeten från 1800-talets slut i det s. k. mellanrummet eller kallrummet avlägsnades, upptäcktes först en papperstapet, dekorerad i gustaviansk stil och därunder, i rummets inre (västra) del en fortsättning av vestibulens dekoration. I yttre delen av rummet — mot gatan — påträffades ett lager papper, klistrat på timret och målat i grågrön limfärg. Våra bilder illustrerar förhållandet och klargör händelseförloppet, som redan skildrats. Vid konserveringen visade sig den tidigare dekorationen i rummets västra del — alltså ursprungligen tillhörande vestibulens utrymme — så väl bevarad, att den nästan utan bearbetning kunde bibehållas. Den knubbiga Pomona med sin skära kontrasterar festligt mot den gustavianska dekorationen i koboltblått och svart mot vit bakgrund.

Södra salens dekoration, som var förbluffande väl bevarad under senare tidens spännpapp och papperstapeter, är estetiskt av hög klass. Mot den rent gråa väggen står ramlistor i rosa, vitt

Fragment av stoftrycket papperstapet från övre våningens norra sal. Denna sammanställning av två fragment räcker dock ej för en rekonstruktion av hela mönstret.

och svart, omramande stora fält i marmorerat klarblått. Detta är Olof Olsson d. y:s festsal, i nivå med det yppersta en borgerlig bostad vid denna tid kunde uppvisa.

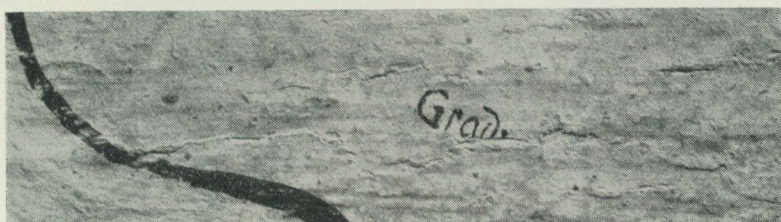
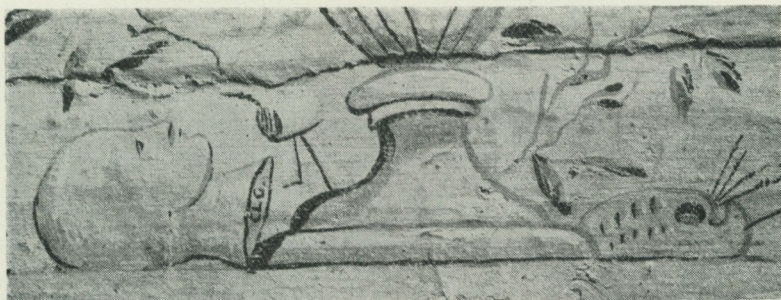
Den norra salen erbjöd en besvikelse. När spännpappen med de moderna tapeterna avlägsnats, sågs endast de nakna timmerväggarna. Fogarna mellan bjälkarna hade tätats med klistrade pappersremsor, av vilka många kunde avslöjas som fragment av affärsbrev till Olof Olsson d. ä. Helt negativ blev dock icke undersökningen. Över de två fönstren fanns smala fragment av den ursprungliga tapeten, en stofftapet, tryckt på papper, med stora ornament i senbarock — möjligen med trevande rokokoinslag — hållna i mörkrött, vitt och grått mot rosa botten. Tyvärr är fragmenten för små för att den skulle kunna rekonstrueras, och letandet efter mönstret på andra håll har givit negativt resultat.

Vid restaureringen av rummet gjordes en kompromiss med avseende på rekonstruktionen. I huset har fordom funnits uppsatt en målad papperstapet, troligen i nedre norra salen, med blomrankor i blått och grått mot ljusgrå botten. För att rummet skulle få en dekoration med hävd inom byggnaden, kopierades detta tapetmönster, men mot samma rosa botten som stofttapeten haft. På detta sätt återfick rummet i stort sett sin ursprungliga färgskala.

De två kamrarna innanför norra salen visade sig vara små mästestycken av gustavianskt inredningsmåleri. Den yttre eller södra kammaren hade på de pappersklädda väggarna en dekoration i brunt mot gulockra, allt i oljefärg. Huvudmotivet är en urna, som upprepas i varje väggfält och som omges av emblem och redskap, syftande på de mest skilda vetenskaper och näringsgrenar. De tre dörröverstyckena återger putti, som leker glada lekar i ett stiliserat landskap. Vasakärven återspeglar de gustavianska pretentionerna på urgammal succession.

Den inre kammarens dekoration är nästan identisk med den nu nämnda men är hållen i blått, med svarta ornament, och är utförd helt i limfärg. Här saknas figurdekoration i överstyckena, och det hela gör sken av att ha tillkommit i hast, utan den omsorg som präglar den gula kammaren. Emellertid får vi här veta namnet på den man, åt vilken Olof Olsson d. y. anförtrott uppdraget att gestalta övre våningens gustavianska interiörer. På ett skulpturhuvud intill en av urnorna läses bokstäverna *CLG*, och i en annan sådan emblemgrupp synes *Grad...*, tydligen begynnelsen av ett namn. I mantalsförteckningarna för Karlshamn 1789 återfinnes målarmästaren C. L. Gradman upptagen som borgare i staden. Även om man genom ytterligare forskning kan få veta mer om denne skicklige yrkesman, är det för närvarande värdefullt att identifiera honom som en av stadens egna mästare. Att det är han som stått för hela målningsarbetet 1790, är ställt utom varje tvivel; ett studium av tekniken i de olika rummen är på denna punkt övertygande.

Köket i övre våningen tillkom relativt sent. Det har inretts efter A. J. Skottsbergs tillträde 1831 och före 1846, då en brandsynehandling redovisar av honom gjorda förändringar. Dessför-

Vi känner mästaren till dekorationsmålningarna 1790, genom att han på två ställen i "blå kammaren" lämnat sin signatur. Hans namn var C. L. Gradman.

innan fanns här en kammare, dekorerad på liknande sätt som de nyssnämnda kamrarna. Förändringen till kök gick emellertid hårt åt den gamla decorationen, som var utförd i limfärg och då täcktes med ett lager oljefärg. Jungfrukammaren innanför köket visade sig ha en märklig färgskala. Allt trävirke var målat i mörkt turkosblått, och de pappersspända väggarna var indelade i lodräta, breda fält i mönjerött och ockragult.

Undersökningarna i nedre våningens södra del gav nedslående resultat. Man vet, att ett av rummen haft — och har! — en väggdekoration i kinesisk stil, målad på väv, men i båda rummen har limfärgsdekorationen övermålats med oljefärg, och givetvis har inga försök gjorts att bortskaffa den senare. Kanske framtidens konservatorer kommer att lösa detta problem! Till dess får dessa rum stå kvar med modern väggbeklädnad. Tillsammans med den forna jungfrukammaren, nu inredd till modernt kök, bildar de en lägenhet för en vaktmästare.

Handelsboden upphörde som nämnts 1945, och när restaureringsarbetet började gällde det att fastslå, hur mycket som möjligen kunde finnas kvar av en ursprunglig inredning. Hyllor och lådfack, diskar och bingar undersöktes noggrant. Det visade sig, att praktiskt taget all fast inredning var ursprunglig och att ingenting lagts till eller bortskaffats sedan 1766. Sedan trägolvet i butiken avlägsnats, påträffades det ursprungliga kalkstensgolvet, som dock måste repareras. Hyllfackens ståndare visade sig vara bemålade med korintiska pilastrar, och på diskens framsida syntes imiterade "valvbågar" i svart. Vid undersökning av taket återfanns de fyra spikhålen för den boddrake, som år 1945 hittades på magasinsvinden, och de kunde åter nyttjas! Under senare år hade fönstret åt gatan varit försett med en enda stor glastruta; en genomgång av bråte på vinden medförde fyndet av 1700-talets 16-rutade fönster, som kunde sättas in på sin gamla plats.

Restaureringen av Skottsbergsska gården är i huvudsak avslutad. Den har i första hand tagit sikte på bevarandet av gården. Fyndet av de förbluffande väl bevarade interiörerna kom som överraskningar, vilket de egentligen inte borde ha varit. En gård, som genom sekler vårdats med föredömlig omsorg och pietet, kunde väntas innehålla sådana förstklassiga inredningar. Hur som helst, när den möblering av boningshusets övre våning, som i skrivande stund pågår, blir slutgiltig, kommer Skottsbergsska gården att visa sig väl motivera de personers framsynthet, som för snart fyrtio år sedan räddade den åt eftervärlden.

Den här nämnda restaureringen, vid vilken författaren tjänstgjort som kontrollant, har till största delen bekostats med lotterimedel. En donation från Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur har möjliggjort konserveringen av de värdefulla interiörerna. Bidrag har också lämnats av Sveriges köpmannaförbund, Karlshamns köpmannaförenings damklubb och Blekinge köpmannaförbund.

Nordiska museet har alltsedan Skottsbergsska gården blev räddad som kulturminne tagit verksam del i dess omvårdnad. Museets styresman är självskriven ledamot av stiftelsens styrelse. — Det lyckliga genomförandet av restaureringen kan till stor del tillskrivas landshövding Erik von Heland, vilken fungerat som stiftelsens ordförande. Nämndeman Arvid Hertner har varit stiftelsens verkställande ledamot. Konserveringsarbetena har utförts av målarmästare Oscar Wickström, Vekorum.